

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ILM VA AMAL UYG‘UNLIGI: NAZARIY BILIMLARNING AMALIY KOMPETENSIYADA QO‘LLANILISHI

Aliqulov Saidbek

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi
yo‘nalishi 1-bosqich magistri

Tel.: 93 130 38 02

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23032862>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning ilm va amalni birgalikda olib borish borasidagi qarashlarining zamonaviy ta’limda amaliy kompetensiyani shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Navoiyning “Mahbub ul-qulub”, “Hayrat ul-abror” va “Farhod va Shirin” asarlarida ta’lim-tarbiya, ilm, amal, hunar va kasblarga bo’lgan munosabatlar matn tahlili metodi asosida tadqiq etilib, XXI asr ta’limi bilan qiyosiy tahlil qilingan. Nazariy bilimlarni amaliyotda qo’llashga oid g’oyalar asarlardan olingan parchalar asosida tahlil qilingan hamda ularning zamonaviy ta’lim jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari Alisher Navoiy asarlarida ilgari surilgan ilm va amal uyg’unligi haqidagi qarashlarning o’quvchilarda amaliy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim metodik ahamiyatga ega ekanligini ko’rsatadi.

Kalit so‘zlar: Navoiy, “Mahbub ul-qulub”, “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin”, ilm, amal, ta’lim, kompetensiya, nazariy bilim, matn tahlili, kasb, tadqiqot, zamonaviy ta’lim.

Abstract: This article highlights the significance of Alisher Navoi’s views on combining knowledge and practice in developing practical competence in modern education. The attitudes toward education, knowledge, practice, crafts, and professions in Navoi’s works “Mahbub ul-Qulub,” “Hayrat ul-Abror,” and “Farhod va Shirin” were studied based on the text analysis method and comparatively analyzed with 21st-century education. Ideas related to applying theoretical knowledge in practice were analyzed on the basis of excerpts from the works, and their significance in the modern educational process was revealed. The results of the study demonstrate that the views on the harmony of knowledge and practice put

forward in the works of Alisher Navoi have important methodological significance in developing practical competencies among students.

Keywords: Navoi, “Mahbub ul-Qulub,” “Hayrat ul-Abror,” “Farhod va Shirin,” knowledge, practice, education, competence, theoretical knowledge, text analysis, profession, research, modern education.

Аннотация: В данной статье освещается значение взглядов Алишера Навои на совместное применение знаний и практики в формировании практической компетенции в современном образовании. Отношение к образованию, знаниям, практике, ремеслам и профессиям в произведениях Навои «Махбуб уль-кулуб», «Хайрат уль-аброр» и «Фархад и Ширин» исследовано на основе метода текстового анализа и подвергнуто сравнительному анализу с образованием XXI века. Идеи, связанные с применением теоретических знаний на практике, проанализированы на основе отрывков из произведений, а также раскрыто их значение в современном образовательном процессе. Результаты исследования показывают, что взгляды на гармонию знаний и практики, выдвинутые в произведениях Алишера Навои, имеют важное методическое значение в формировании практических компетенций у учащихся.

Ключевые слова: Навои, «Махбуб уль-кулуб», «Хайрат уль-аброр», «Фархад и Ширин», знания, практика, образование, компетенция, теоретические знания, анализ текста, профессия, исследование, современное образование.

Kirish. Har bir sohada rivojlanish faqatgina nazariy bilimlarni o'rganish bilan amalga oshadigan jarayon emas. Har qanday taraqqiyot nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan uyg'unlashuvi, o'zlashtirilgan bilimlarni real jarayonlarda qo'llash hamda mavjud tajribalarni tahlil qilish orqali takomillashib boradi. Hatto rivojlangan davlatlar tarixiga nazar tashlasak, ularning yuksalish sari harakatlari ham bir tomonlama nazariy bilimlar bilan bog'liq emasligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu davlatlar nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llagan, mavjud kamchiliklarni aniqlagan va ularni yangi g'oyalar bilan boyitib borgan. Shu qatori, O'zbekiston ta'lim tizimida ham nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim jarayonida o'quvchi va talabalarning faqat nazariy ma'lumotlarni

o‘zlashtirishi emas, balki egallangan bilimlarni mustaqil faoliyatda qo‘llay olishi, muammoli vaziyatlarga yechim topishi hamda amaliy natijaga erisha olishi zamonaviy ta’limning muhim talablaridan biriga aylanmoqda. Bu rivojlanish harakatlarida zamonaviy fan yutuqlari bilan bir qatorda tarixiy asarlar va kitoblar integratsiyasidan dasturulamal sifatida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, Alisher Navoiyning ilmiy-adabiy merosi alohida ahamiyatga ega. Xususan, “Mahbub ul-qulub”, “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin” asarlarida ilm, amal, hunar, mehnat va kasblar masalalari keng yoritib berilgan. Tadqiqotimizning asosiy maqsadi nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash masalasini Alisher Navoiyning ta’limiy va tarbiyaviy qarashlari asosida yoritib berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Alisher Navoiyning faoliyati XV asrga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa-da, allomamizning ta’lim sohasida erishgan yutuqlari va yozgan asarlari hozirgi kunda ham tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilib kelinmoqda hamda o‘zlarining tadqiqot ishlariga asos qilib olinmoqda. Misol uchun, Aziz Qayumovning “Farhod va Shirin” sirlari asarida Navoiyning Farhod ko‘rinishida odobli, hunarli, ilmga chanqoq va sodiq yigit timsolini yaratganligi, Shirin timsolida esa iffatli, nazokatli, xulq-atvori go‘zal va ayol kishida bo‘lishi kerak bo‘lgan xislatlarni mujassam etganini misollar orqali yoritib bergan [5]. Shuhrat Sirojiddinovning “Alisher Navoiy manbalarining qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili” asarida Alisher Navoiyning hayoti va ijodiga oid tarixiy-adabiy manbalarni qiyoslash, ularning ishonchliligini tekshirish hamda boshqa adiblarning Navoiy haqida yozgan biografik ma’lumotlarini o‘rganish va manbalarining matni qanday shakllanganini aniqlash bo‘yicha ishlari yoritib berilgan [6]. Dusanova T.R.ning “Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» asarida nasr va nazm sintezi: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati” tadqiqotining markaziy masalasi “Mahbub ul-qulub”da nasriy bayon bilan she’riy ifoda qanday birlashishi va bu uyg‘unlik asarning mazmuni hamda badiiyligini qanday ta’minlashini aniqlashga qaratilgan. Bundan tashqari, asarning irfoniy mezonlari va undagi ijtimoiy, ilmiy-adabiy hamda ma’rifiy qarashlar bilan bog‘liq jihatlar qayd etilgan [4]. Muhayyo Muhammadiyevaning “Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror» va «Mahbub ul-qulub» asarlarida ilm ahli haqida” nomli ilmiy maqolasida esa allomaning asarlaridagi axloqiy-tarbiyaviy qarashlar, ilm olishdagi

qiyinchiliklar va o‘qituvchiga qo‘yilgan talablar qanday bo‘lishi kerakligi yoritib berilgan [7].

Mavjud tadqiqotlarda Alisher Navoiyning axloqiy-tarbiyaviy qarashlari, ilm va ma’rifatga munosabati, asarlaridagi ta’limiy g‘oyalar hamda nasr va nazm uyg‘unligi turli jihatlardan o‘rganilgan. Biroq Navoiyning nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash, o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo‘llash haqidagi qarashlari alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha yoritilmagan. Mazkur tadqiqot aynan ushbu jihatni ochib berishga qaratilgan.

Metodologiya. Tadqiqotda matn tahlili metodi qo‘llanildi. Mazkur metod asosida Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin” hamda “Mahbub ul-qulub” asarlarida ilm, amal, hunar, mehnat va ta’limga oid qarashlar tanlab olindi va mazmuniy jihatdan tahlil qilindi. Tahlil jarayonida ilmning faqat nazariy bilim sifatidagi emas, balki inson faoliyatida namoyon bo‘ladigan amaliy qiymati, bilimning hunar va mehnat bilan bog‘lanishi hamda o‘zlashtirilgan bilimdan natija chiqarish masalalariga e’tibor qaratildi.

Tanlangan badiiy va didaktik parchalar asosida Navoiy qarashlarining ta’limiy mazmuni aniqlanib, ularning zamonaviy ta’limda nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirish nuqtayi nazaridan talqini amalga oshirildi.

“Ilm, Navoiy, sanga maqsud bil,

Emdiki ilm o‘ldi, amal aylagil.” [2- 45-bet]

“Hayrat ul-abror” asaridagi ushbu baytda Navoiy o‘ziga murojaat qilib, ilmni maqsad deb bilishini, biroq ilmni egallashning o‘zi yetarli emasligi, uni amaliy faoliyatda namoyon etish zarurligini ta’kidlaydi. Ushbu fikrda bilim va amal o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik yaqqol namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, Navoiy ilmni amaliy faoliyatdan ajratib qarashni ma’qullamaydi. Shoirning “Olimekim, ilmi erdi beamal” misrasida ilmga ega bo‘lishning o‘zi kifoya emasligi, balki o‘zlashtirilgan bilimni amalda qo‘llash zarurligi ta’kidlanadi. Demak, Navoiy talqinida olimning bilimga egaligi uning amaliy faoliyati bilan to‘ldirilishi, o‘z bilimidan inson va jamiyat manfaatlari yo‘lida foydalanishi lozim.

“Olimekim, ilmi erdi beamal,

Yo g‘aniykim, molig‘a buxl erdi yor.

O‘ldilar yuz hasrat-u armon bila,

Elga bo‘ldi ishlaridin e’tibor.” [1- 36-tanbeh]

Yana bir tanbehida Alisher Navoiy ilm o‘rganib, unga amal qilmagan insonni kitob yuklangan hayvonga qiyoslaydi. Bu orqali shoir bilimning amaliy ahamiyatiga qat’iy e’tibor qaratadi: “Xayrsiz g‘aniy — yog‘insiz sahob va amalsiz olim — dobbaki anga yuklagaylar kitob.” [1- 38-tanbeh]

Jumladan, “Mahbub ul-qulub” asarida ilm o‘qib, unga amal qilmagan kimsa yerni haydab, urug‘ sepib, hosildan bahra olmaganga o‘xshatiladi:

“Ilm o‘qub qilmag‘on amal maqbul,
Dona sohib ko‘tarmadi mahsul.” [1- 81-tanbeh]

Mazkur bayt orqali Navoiy ilmning amaliy natija bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ya’ni inson tomonidan egallangan bilim amalda qo‘llanib, muayyan natijaga xizmat qilgandagina o‘z qiymatini namoyon etadi.

Adib “Mahbub ul-qulub” asarida ta’lim olishda to‘xtab qolmaslikni ham ta’kidlab o‘tadi. Bu fikr bugungi kundagi uzluksiz ta’lim g‘oyasi bilan hamohangdir:

“Oz-oz o‘rganib dono bo‘lur,
Qatra-qatra yig‘ilib daryo bo‘lur.” [1- 97-tanbeh]

Navoiyning xamsalaridan biri bo‘lgan “Farhod va Shirin” asarida ham ilm o‘rganish, uni hayotda qo‘llash, hunar va mehnat bilan uyg‘unlashtirish masalalari Farhod obrazi orqali aks ettirilgan. Asar qahramoni Farhod bilimni yuzaki emas, balki mohiyatini anglab o‘zlashtirgan shaxs sifatida tasvirlanadi:

“Jahonda qolmadi ul yetmagan ilm,
Bilib tahqiqini kasb etmagan ilm.” [3]

Ushbu baytda Farhodning ilmga bo‘lgan munosabati, bilimni chuqur o‘zlashtirishga intilishi ifodalangan. Biroq Farhod obrazining o‘ziga xosligi faqat bilimga egaligi bilan cheklanmaydi. U o‘z bilim va hunarini amaliy faoliyatda namoyon etadi.

Quyidagi bayt Arman diyoridagi kanal qazish voqeasi bilan bog‘liq. Farhod hunarini shunchaki o‘zida saqlab yurmaydi. Kanal qazayotgan kishilarning og‘ir mehnatini ko‘rib, o‘z hunarini ishga soladi va ularning ishini yengillashtiradi. Bundan ko‘rinib turibdiki, o‘z vaqtida olingan bilim va ko‘nikma inson hayoti davomida turli vaziyatlarda qo‘l keladi. Agar Farhod shunchaki hunarning nazariy qismini o‘rganib qo‘yganda edi, uning xalqqa keltiradigan foydasi ancha kam bo‘lar edi.

“Hunarni asrabon netkumdir oxir,
Olib tufroqqamu ketkumdir oxir!” [3]

Ushbu misralarda Farhodning hunarni faqat oʻzida saqlab qolmasdan, uni amaliy faoliyatga yoʻnaltirishga boʻlgan munosabati aks etadi. Shu jihatdan Farhod obrazidagi ilm, hunar va mehnat uygʻunligi zamonaviy kompetensiyaviy taʼlim tamoyillari bilan qiyosiy talqin qilinishi mumkin.

Tadqiqotda matn tahlili metodi qoʻllanildi. Mazkur metod asosida Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin” hamda “Mahbub ul-qulub” asarlarida ilm, amal, hunar, mehnat va taʼlimga oid qarashlar tanlab olindi va mazmuniy jihatdan tahlil qilindi. Tahlil jarayonida ilmning faqat nazariy bilim sifatidagi emas, balki inson faoliyatida namoyon boʻladigan amaliy qiymati, bilimning hunar va mehnat bilan bogʻlanishi hamda oʻzlashtirilgan bilimdan natija chiqarish masalalariga eʼtibor qaratildi. Tanlangan badiiy va didaktik parchalar asosida Navoiy qarashlarining taʼlimiy mazmuni aniqlanib, ularning zamonaviy taʼlimda nazariya va amaliyotni uygʻunlashtirish nuqtayi nazaridan talqini amalga oshirildi.

Natija va muhokamalar

Tadqiqot natijalari Alisher Navoiyning ilm, amal, hunar va mehnat haqidagi qarashlari oʻzaro uzviy bogʻliq holda shakllanganligini koʻrsatdi. Tahlil qilingan “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin” va “Mahbub ul-qulub” asarlarida ilm insonning faqat nazariy bilimlarni egallashi sifatida emas, balki ushbu bilimlarni amaliy faoliyatda qoʻllashi va undan muayyan natija chiqarishi bilan bogʻliq jarayon sifatida talqin qilinadi. Mazkur qarash bugungi taʼlimdagi muhim masala — nazariy bilimni amaliy koʻnikmaga aylantirish bilan bogʻlanadi. Zamonaviy talaba maʼlumotni bilishi bilan cheklanmay, undan foydalanib muammoni hal qila olishi kerak.

1-jadval

Navoiy matnidagi tushuncha	Matn tahlilidan aniqlangan mazmun	Zamonaviy taʼlimdagi qiyosiy talqin
Ilm	Bilimni egallash	Nazariy bilim
Amal	Bilimni faoliyatda qoʻllash	Amaliy koʻnikma
Hunar	Bilimni faoliyatga aylantirish	Kasbiy kompetensiya

Oz-oz o‘rganish	Bilimning izchil to‘planishi	Uzluksiz ta’lim
-----------------	------------------------------	-----------------

Yuqorida keltirilgan 1-jadvalda asardagi atamalarning hozirgi kundagi talqini ko‘rsatib berildi. Alisher Navoiyning asarlarini muhokama qilarkanmiz, metodologiya qismida keltirilgan parchalarni esga olishimiz kerak. Bu esa keltirilgan dalillarning qanchalik asosli ekanligini ko‘rsatadi. Asarni o‘qir ekansiz, o‘sha davrdagi ta’limiy qarashlarning teran fikrlar asosida yoritib berilganining guvohi bo‘lasiz. Shuningdek, asardagi g‘oyalar hozirgi davrdagi ta’lim bilan mohiyatan o‘xshashligini hamda o‘sha davrda ham amaliyotga alohida e’tibor berilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Tahlil natijalariga ko‘ra, Navoiyning ilm va ta’lim haqidagi qarashlarida uch asosiy bosqichni ajratish mumkin: ilmni egallash, ilmni amalda qo‘llash va amaliy faoliyat orqali natija yaratish. Ushbu ketma-ketlik zamonaviy kompetensiyaviy ta’limda bilim, ko‘nikma va malakalarni real vaziyatlarda qo‘llay olishga qo‘yiladigan talablar bilan mazmunan uyg‘unlashadi. Bunda kompetensiya faqat ma’lum bir bilimga ega bo‘lish emas, balki o‘sha bilimdan muayyan vaziyatda samarali foydalana olish qobiliyati sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, Navoiy asarlarida ilgari surilgan ilm va amal uyg‘unligi haqidagi qarashlarni zamonaviy ta’limda amaliy kompetensiyani shakllantirish bilan qiyoslash mumkin.

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot davomida Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub” va “Farhod va Shirin” asarlaridagi ilm, amal, hunar va mehnat bilan bog‘liq qarashlar matn tahlili metodi asosida o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Navoiy talqinida ilm inson uchun faqat nazariy bilim sifatida emas, balki amaliy faoliyat bilan bog‘liq holda qadrlanadi. Ilmning amaliyot bilan uyg‘unlashuvi insonning o‘z bilimidan foydalana olishi, hunar egallashi va jamiyat uchun foydali faoliyat olib borishi bilan namoyon bo‘ladi. “Hayrat ul-abror” asaridagi “Ilm, Navoiy, sanga maqsud bil, Emdiki ilm o‘ldi, amal aylagil” mazmunidagi fikr ilm va amalning bir-biridan ajralmasligini ko‘rsatadi. “Mahbub ul-qulub” asaridagi tanbehlar esa amalsiz ilmning yetarli emasligini turli obraz va qiyoslar orqali ifodalaydi. “Farhod va Shirin” asarida esa Farhod obrazi orqali ilm va hunarning amaliy faoliyatda namoyon bo‘lishi yanada aniqroq ko‘rsatiladi. Shuningdek, “Oz-oz o‘rganib dono bo‘lur, Qatra-qatra yig‘ilib daryo bo‘lur” hikmati orqali bilim olishning izchil va davomiy jarayon

ekanligi anglashiladi. Bu jihat zamonaviy ta’limdagi uzluksiz ta’lim tamoyili bilan mazmunan uyg’unlashadi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Alisher Navoiy asarlaridagi ilm, amal va hunar bilan bog’liq parchalarni zamonaviy ta’lim jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog’lashga xizmat qiluvchi material sifatida foydalanish mumkin.

2. “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub” va “Farhod va Shirin” asarlaridagi tegishli parchalar asosida o’quvchilarga muammoli va amaliy topshiriqlar berish orqali ularning mustaqil fikrlashi va bilimni amalda qo’llash ko’nikmalarini rivojlantirish mumkin.

3. Farhod obrazi misolida ilm, hunar va mehnatning o’zaro bog’liqligini ko’rsatish o’quvchilarda kasbga bo’lgan munosabat va amaliy faoliyatga qiziqishni shakllantirishga xizmat qilishi mumkin.

4. Navoiy asarlaridagi “ilm va amal” tamoyilidan foydalanib, nazariy bilimni real hayotiy vaziyatlarda qo’llashga yo’naltirilgan ta’limiy topshiriqlar ishlab chiqish mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Alisher Navoiy asarlarida ilmni egallash bilan bir qatorda unga amal qilish, bilim va hunarni amaliy faoliyatda namoyon etish masalasiga alohida e’tibor berilganligini ko’rsatadi. Shu jihatdan Navoiy merosidagi mazkur qarashlarni zamonaviy ta’limda nazariy bilimlarni amaliy kompetensiyalar bilan bog’lash nuqtayi nazaridan o’rganish ilmiy va metodik jihatdan ahamiyatli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
2. Alisher Navoiy. Xamsa: “Hayrat ul-abror” dostoni. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – 344 b.
3. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. Nasriy tabdil / tuzuvchi va bayon etuvchi A. Hojiahmedov. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. – 320 b.
4. Dusanova T. R. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida nasr va nazm sintezi: filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2023.
5. Qayumov A. “Farhod va Shirin” sirlari. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1979.
6. Sirojiddinov Sh. Alisher Navoiy manbalarining qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. – Toshkent: Akademnashr, 2011. – 326 b.

7. Muhammadiyeva M. Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” va “Mahbub ul-qulub” asarlarida ilm ahli haqida maqolasi. // *Eurasian Journal of Academic Research*. – 2023.

8. Alisher Navoiy ilmiy-adabiy merosining umumbashariyat ma’naviy va ma’rifiy taraqqiyotidagi o’rni: xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. https://navoiymoi.uz/wp-content/uploads/2025/11/A.Navoiy-konferensiya.shuba-kitob-as.kitob_.pdf